

Противоречия в свидетелските показания в наказателното производство¹

Ст. н. с. *Велко Вълканов*, к. ю. н.²

(Някои разсъждения във връзка с разпоредбата на чл.279 НПК)

Анотация: Предмет на разглеждане в статията са противоречията в свидетелските показания в наказателното производство, които авторът проблематизира в светлината на основните принципи на наказателния процес и тяхното проявление в различните стадии и фази на процеса, но същевременно и от позицията на наблюдател със задълбочен научен интерес и познание в различни правни области. Велко Вълканов отбелязва, че е напълно разбираем проявяваният от другите правни науки интерес към наказателното производство заради значителността на съсредоточените в него ценности и тъкмо този интерес би могъл да се окаже източник на твърде полезни понякога импулси за неговото усъвършенстване. Макар и относително отдалечени от наказателното производство (и може би тъкмо поради това), другите правни науки му предлагат всъщност други гледни точки, от които се разкриват неподозирани дотогава явления. В резултат на това неочевидното може да стане очевидно, безспорното – спорно, несъщественото – съществено. Диалектиката оживява, а това вече означава развитие, означава по-нататък и усъвършенстване.

Основният въпрос, на който се търси отговор в статията, е може ли прочитането на депозираните в досъдебното производство показания по чл. 279 НПК (отм) да им придаде такова доказателствено значение, че те да са в състояние да конкурират и събрания от самия съд доказателствен материал. Според проф. Вълканов между показанията, дадени на предварителното разследване, и показанията, дадени на съдебното следствие, във всички случаи се запазва качествена разлика, произтичаща от качествената разлика, която съществува между двете фази, на които те са дадени. В текста се застъпва идеята, че, за разлика от съдебното следствие, предварителното разследване е не правосъдие, а администрация – най-напред от гледна точка на органите, които го извършват – включени непосредствено в системата на изпълнително-разпоредителните, тоест административните органи, но и по своето съдържание – в предварителното разследване се решава точно определен въпрос от изпълнително-разпоредителен (административен) характер – въпросът, дали някой да бъде предаден на съд.

В заключение авторът аргументира позицията, че сами по себе си показанията, дадени на предварителното разследване, трябва да не могат да изместват показанията, дадени на съдебното следствие. Само когато дадените на предварителното разследване

¹ сп. Социалистическо право, 1985, кн. 5.

² Велко Вълканов (1927-2016) - виден български научен работник, конституционалист, общественик, политик, съдебен заседател в СГС през 80-те години.

показания намират опора в съдебно събран доказателствен материал, а дадените на съдебното следствие показания на същия свидетел по същите обстоятелства, обратното – не намират опора в този доказателствен материал, само тогава показанията дадени на предварителното разследване, могат да се противопоставят на показанията, дадени на съдебното следствие. С други думи, една конкуренция, в която двата вида показания биха участвали сами, т.е. без да имат подкрепата на съдебно събран доказателствен материал, трябва винаги да се печели от показанията, дадени на съдебното следствие.

Ключови думи: свидетелски показания; наказателно производство; съдебно следствие; предварително разследване; основни начала на наказателния процес; противоречия в свидетелските показания.

НАКАЗАТЕЛНО-ПРОЦЕСУАЛЕН КОДЕКС ОТ 1974 Г.

Прочитане показанията на свидетел

Чл. 279. (1) (Изм. - ДВ, бр. 70 от 1999 г.) Показанията на свидетел, дадени по същото дело на досъдебното производство пред съдия или пред друг състав на съда, се прочитат когато:

1. между тях и показанията, дадени на съдебното следствие, има съществено противоречие;
2. свидетелят отказва да даде показания или твърди, че не си спомня нещо;
3. свидетелят, редовно призован, не може да се яви пред съда за продължително или неопределено време и не се налага или не може да бъде разпитан по делегация;
4. свидетелят не може да бъде намерен, за да бъде призован, или е починал.
5. (Нова - ДВ, бр. 64 от 1997 г., изм. и доп. - ДВ, бр. 70 от 1999 г.) свидетелят не се явява и страните са съгласни с това. Когато подсъдимият няма защитник, съдът му разяснява, че прочетените показания ще се ползват при постановяване на присъдата.

(2) (Нова - ДВ, бр. 28 от 1982 г.) По реда на предходната алинея могат да бъдат прочетени обясненията, дадени по същото дело от обвиняем, който се разпитва на основание чл. 93, ал. 1, точка 1.

(3) (Нова - ДВ, бр. 70 от 1999 г., изм. - ДВ, бр. 50 от 2003 г.) При условията на ал. 1, т. 1-5 показанията на свидетел, дадени пред орган на досъдебното производство, могат да се прочетат със съгласието на страните. За това следствено действие по искане на подсъдимия съдът му назначава защитник, ако няма такъв, и му разяснява, че прочетените показания могат да се ползват при постановяване на присъдата.

(4) (Нова - ДВ, бр. 50 от 2003 г.) При условията на ал. 1, т. 1-5 показанията на свидетел, дадени пред орган на досъдебното производство, могат да се прочетат по искане на подсъдимия или на неговия защитник, когато не е уважено искането им по чл. 210а, ал. 4.

(5) (Предишна ал. 2 - ДВ, бр. 28 от 1982 г., предишна ал. 3 - ДВ, бр. 70 от 1999 г., предишна ал. 4 - ДВ, бр. 50 от 2003 г.) Използването на звукозапис и видеозапис не се допуска, преди да се прочетат показанията на свидетеля.

(6) (Предишна ал. 3 - ДВ, бр. 28 от 1982 г., предишна ал. 4 - ДВ, бр. 70 от 1999 г., предишна ал. 5 - ДВ, бр. 50 от 2003 г.) Когато свидетелят е разпитан по делегация, прочита се протоколът за разпит.

* * *

В наказателното производство са ангажирани някои от най-значителните ценности както на обществото, така и на личността. Естествено е, следователно то да привлича вниманието не само на представителите на наказателно-процесуалната наука. Подчертано внимание към наказателното производство проявява например международното право. Така голяма част от разпоредбите на Международния пакт за граждански и политически права (страна, по който е Народна Република България) е посветена на наказателното производство, респективно на някои от условията, при които то се осъществява. Определен интерес към наказателното производство проявява и държавното право. Това е неизбежно, доколкото съсредоточените в наказателното производство ценности са и конституционно защитени.

Не би могло, струва ни се, да има съмнение, че проявяваният от другите правни науки интерес към наказателното производство би могъл да се окаже източник на твърде полезни понякога импулси за неговото усъвършенстване. Макар и относително отдалечени от наказателното производство (и може би тъкмо поради това), другите правни науки му предлагат всъщност *други гледни точки*, от които се разкриват неподозирани дотогава явления. В резултат на това неочевидното може да стане очевидно, безспорното – спорно, несъщественото – съществено. Диалектиката оживява, а това вече означава развитие, означава по-нататък и усъвършенстване.

Водени от такова разбиране, ще си позволим да изкажем някои съображения по разпоредбата на чл.279 НПК.

* * *

1. Решаването на поставените пред наказателното производство задачи задължително води през *истината* за обстоятелствата, отнасящи се до престъплението и неговите извършители. Установяването на истината в наказателното производство не всякога обаче протича без затруднения. Причината очевидно е в простия факт, че участващите в наказателното производство органи и лица не са предварително подготвени със

съответните доказателства. Доказателствата тепърва трябва да се събират, и то единствено по реда и при условията, предвидени в НПК (вж. чл. 85, ал. 2 НПК). Нерядко обаче в наказателното производство трябва да се преодоляват и затруднения, специфични за отделни видове доказателствени средства. Такива затруднения предлагат и *показанията на свидетелите*.

Дори и когато са възможно най-добросъвестни, свидетелите не всякога успяват да възпроизведат достатъчно точно всички онези обстоятелства, които имат значение за правилното решаване на делото. Човешките сетива действат *избирателно*. Те „складират” в съзнанието ни съвсем не всички обстоятелства от обективната действителност, а само някои от тях. (Не всичко „видяно” и „чуто” от тях става факт на съзнанието ни.) От какво се определят техните „предпочитания”, трудно би могло да се каже. Несъмнено във всеки случай е, че те не всякога се подчиняват на очакваната от нас логика. Пренебрегвайки същественото (онова, което би имало решаващо значение за бъдещото наказателно производство), те много често задържат несъщественото (понякога дори неочевидното). Но и паметта ни действа *избирателно*. Подчинена също на непонятни за нас правила, тя не винаги възпроизвежда необходимите за правилното решаване на наказателното дело обстоятелства.³ Трябва освен това да не се забравя, че при различните лица посочените особености на сетивата и паметта могат да се проявят по различен начин. При един свидетел сетивата и паметта ще задържат, респективно възпроизведат едни обстоятелства, при други - други. (Ето защо, макар и да дават различни по съдържанието си показания, свидетелите могат *в еднаква степен* да говорят истината.) Пак поради особености в механизма на сетивата и паметта, свидетелите могат да имат субективна увереност, че говорят истината, а всъщност да са безкрайно далеч от нея. Съвсем не е изключено поради *грешка в работата на съзнанието* обстоятелства от един ред да се асоциират с обстоятелства от друг ред. Трябва най-после да се има предвид и възможната – съзнавана или несъзнавана – *заинтересованост* на някои от свидетелите. Значителността на съсредоточените в наказателното производство ценности е в състояние да мотивира някои от свидетелите да подчинят показанията си не на справедливостта, а на користта. Понякога се стига и до пряко лъжесвидетелстване, което вече дълбоко опорочава наказателното производство.

Заклучваме следователно, че в резултат от действието на редица фактори в показанията на свидетелите могат да възникнат различни видове *противоречия*. Противоречия могат да възникнат в показанията на различни свидетели, но противоречия могат да възникнат и в показанията на *един и същи свидетел*. Противоречия могат понататък да възникнат в показанията на *един и същи свидетел*, дадени на *един и същи*

³ „А удивителни са свойствата на паметта! Разпитва се човекът непосредствено след произшествието и нищо смислено не можеш да извлечеш. А след месец изведнъж съобщава най-важни за следствието детайли. И започват споровете: действително ли си е спомнил, или го е съчинил в интерес на някого.” (Г.Полозов. В суде. Записки прокурора. - В: Человек и закон. М., 1984, № 12, с. 110)

стадий от наказателното производство. (Например това, което свидетелят е твърдял при първия си разпит на съдебното следствие, по-късно, при последващ разпит пак на съдебното следствие, бива директно отричано.) Но противоречия могат да възникнат и в показанията на *един и същи свидетел*, дадени на *различни стадии (фази)* на наказателното производство. (Например това, което свидетелят е твърдял на предварителното производство, по-късно, при съдебното следствие, бива изцяло отричано.)

2. По общо правило съдът преодолява възникналите противоречия, като ги подлага на преценка с оглед на всички обстоятелства по делото. Преценката му, разбира се, не е произволна. Тя е подчинена на правилата на формалната и диалектическа логика, тя е подчинена и на закона (вж. чл. 16 НПК) Когато обаче трябва да преодолее противоречията в показанията на *един и същи свидетел*, дадени на *различни фази от наказателното производство, респективно на предварителното разследване и на съдебното следствие*, съдът трябва да съобрази и *допълнителното изискване*, предвидено в чл. 279 НПК.

Съгласно чл. 279, ал. 1, т. 1 НПК съдът трябва, преди да обсъди и за да може да обсъди този вид противоречие, да *прочете* в съдебно заседание дадените на предварителното разследване показания. Прочитането на показанията по реда на чл. 279 НПК е твърде важен момент от събирането на доказателствата. То е процесуално-техническото средство, чрез което дадените на предварителното разследване показания *се включват* в системата на доказателствените материали, върху които съдът може да изгражда вътрешното си убеждение, Освен това то удовлетворява в някаква степен и *началото на непосредствеността*. Прочетени, дадените на предварителното разследване показания, стават достояние на всички участващи в наказателното производство органи и лица, предлагайки им по този начин възможността да ги подложат на преценка от *своя* гледна точка.

Но тук се поставя твърде същественият въпрос (който всъщност определя и смисъла на тази статия): ***Може ли прочитането по чл. 279 НПК да придаде на депозираните на предварителното разследване показания такова доказателствено значение, че те да са в състояние да конкурират и събрания от самия съд доказателствен материал?***

По наше мнение между двата вида показания – показанията, дадени на предварителното разследване, и показанията, дадени на съдебното следствие – във всички случаи се запазва *качествена* разлика, произтичаща от качествената разлика, която съществува между *двата стадия (фази)*, на които те са дадени. Тази разлика е твърде съществена, за да може препрочитането по чл. 279 НПК да я заличи.

3. Съдебното следствие е стадий, в който се осъществява *правосъдие* в собствения смисъл на тази дума. То е правосъдие най-напред от гледна точка на органа, който го извършва – съда. Именно съдът е този, който съгласно чл. 125 от Конституцията, осъществява правосъдието в нашата страна. Но то е правосъдие по своето съдържание. Съдебното следствие е стадий от *съдебната фаза* на наказателното производство, от онази фаза следователно, в която окончателно се решават всички същински въпроси на наказателното правосъдие – извършено ли е съответното престъпление, подсъдимият ли е неговият автор, каква е вината на подсъдимия и какво наказание следва да му се наложи. Ето защо съдебното следствие задължително протича при *неограниченото действие на всички основни начала на наказателното производство*, тоест на ония ръководни правила за поведение, които трябва да гарантират неговото правилно и законосъобразно осъществяване.⁴

За разлика от съдебното следствие предварителното разследване е не правосъдие, а *администрация*. То е администрация най-напред от гледна точка на органа, който го извършва. В повечето случаи предварителното разследване се осъществява от органи, включени непосредствено в системата на изпълнително-разпоредителните, тоест административните органи.⁵ Но предварителното разследване е администрация и по своето съдържание. В него се решава точно определен въпрос от изпълнително-разпоредителен (административен) характер -въпросът, дали някой да бъде предаден на съд. (При наличието, разбира се, на вътрешното убеждение, че обвинението срещу заподозряното лице е доказано.)

⁴Вж. Ст. Павлов: „През този стадий всички основни начала на наказателния процес намират *пълно разгръщане*. Следва също да се отбележи, че при разглеждане на делата в съдебно заседание за първи път задължително се събират по едно и също време и на едно и също място всички участници в процеса и се поставят лице срещу лице при напълно уточнени позиции на обвинението и защита и ясно очертан кръг на доказателствени материали, които подлежат на проверка. Всичко това обезпечава в най-голяма степен правилно протичане и приключване на този стадий, разкриване на евентуалните пропуски и грешки, допуснати в предшестващите стадии и постановяване на обоснована и законна присъда.“ (Ст. Павлов. Наказателен процес на Народна Република България. С., 1979, с. 583)

⁵ Съгласно чл.196, ал. 1 НПК органи на предварителното следствие са следователите при Министерството на вътрешните работи и следователите при военната прокуратура, а съгласно чл. 229 НПК органи на дознанието са съответните органи на Министерството на вътрешните работи, както и финансовите, санитарните, техническите и други административни органи в предвидените в закона случаи.

Само предварителното следствие по дела, подсъдни на Върховния съд като първа инстанция, се извършва от прокурор при Главната прокуратура (вж. чл. 196, ал. 4 НПК). Делата, подсъдни на Върховния съд като първа инстанция, не са много. Това са делата за престъпления, извършени от членове на Държавния съвет, на правителството, от съдии, съдебни заседатели, прокурори и следователи при или по повод на изпълнение на служебните им задължения. (вж. чл 28, ал. 4 НПК)

Насочено към решаването на една не непосредствено правосъдна, а административна задача, предварителното разследване протича в обстановка, *неподчинена на много от основните начала* на наказателното производство.

При предварителното разследване не действа началото за *равенство на страните* (вж. чл. 19 НПК), доколкото страните още не са конституирани. Тук органът, който „обвинява“ е същият, който и „съди“, т.е. решава всички съответни за този стадий на наказателното производство въпроси. На този стадий не проявява следователно изключителното си значение *състезателното начало*.⁶ Състезателността осигурява на всички страни в наказателното производство еднаквата възможност да участват в издирването на обективната истина, предпазвайки се една от друга от възможни грешки, предпазвайки от възможни грешки и свидетелите. Състезателността е и психологически фактор с мощно действие.⁷ Давайки на съответния гражданин съзнанието, че е не обект, а *субект* на определена наказателно-процесуална дейност, тя му дава и онова самочувствие, без което той не би могъл да се включи достатъчно дейно в общите усилия за установяване на обективната истина.

При предварителното разследване не намира приложение и *началото на публичността* (вж. чл. 13 НПК). Публиката при предварителното разследване е изобщо изключена (освен в някои случаи – когато при извършване на определени следствени действия се изисква участието на поемни лица). При разпита на свидетелите друг освен следователя, респективно органа на дознанието, няма. (Дори и самият обвиняем не всякога присъства при техния разпит.) А публичността е особено важна гаранция за правилното и законосъобразно протичане на наказателното производство. Дори простото присъствие на външни лица е вече контрол, способен да респектира всекиго.

Не намира никакво приложение при предварителното разследване и *началото за участието на обществеността в наказателното производство* (вж. чл. 7 НПК). Тук няма съдебни заседатели, няма обществени обвинители и обществени защитници. Това начало е също с много висока стойност. То не само внася общественото мнение в наказателното производство, но и осигурява наказателното производство срещу т.нар. професионална деформация.

⁶ По мнението на Ст. Павлов в тази фаза на процеса все пак имало някои „елементи на състезателност“. Но и Ст. Павлов смята, че тук „няма страни в процесуален смисъл на думата, защото трите основни функции не се осъществяват от различни субекти на процеса“, с оглед на което „не можем да говорим за разгърната състезателност“ (цит. съч., с. 191).

⁷ Още Маркс обръща внимание на психологическата страна на разисквания проблем. В „Бележки върху най-новата пруска цензорна инструкция“, където обсъжда проблеми от този вид, Маркс пише: „Този основен недостатък минава през всички наши учреждения. Така например в наказателния процес съдията, обвинителят и защитникът са съединени в *едно лице*. Това съединение противоречи на всички закони на психологията“ (К. Маркс, Фр. Енгелс, Съч., т.1, с. 25)

При предварителното разследване се проявява в пълен обем и *правото на защита*. Поначало защитникът може да участва в предварителното разследване едва от момента на предявяване на разследването (вж. чл. 73 НПК). Но ролята на защитника е незаменима. Именно чрез защитника се осигурява реалното равенство на страните в наказателното производство, доколкото именно защитникът (обикновено той е адвокат) притежава същите тези професионални знания и опит, които притежава и „на срещната” страна. Знаейки добре закона, притежавайки необходимия опит, разполагайки и с информация, с каквато органът на предварителното разследване не всякога разполага, защитникът в много случаи би бил в състояние да предотврати неправилното и незаконосъобразно протичане на наказателното производство.

Не е трудно да видим, че осъществявано в обстановка, в която изобщо не действат толкова важни основни начала, предварителното разследване е *обективно* изложено на риска да се развие *едностранчиво*, тоест в отклонение от изискването за обективно, всестранно и пълно изследване на всички обстоятелства по делото (вж. чл. 16, ал. 1 НПК). Оказал се извън действието на гаранциите, произтичащи от състезателното начало, от началото на публичността, от началото за участието на обществеността в наказателното производство, оказал се и извън контрола на съответния защитник, свидетелят *би могъл* в редица случаи да се окаже жертва на още неизживени афекти, на неосъзнати предпочитания, на скрити предубеждения и по този начин сериозно да затрудни органа на предварителното разследване в условията му да установи обективната истина. Не е възможно освен това в наказателното производство пак по същите причини да се развие – вън и независимо от волята на органа на предварителното производство – т.нар. *обвинителен уклон*, т.е. една такава психологическа атмосфера, която съвсем не би могла да съдейства за успешното издирване на обективната истина.

Не е трудно по-нататък да видим, че възможните недостатъци в дадените на предварителното разследване показания *не могат* да бъдат отстранени с прочитането им по чл. 279 НПК. Никакво прочитане не би могло да заличи факта, че тези показания са дадени в обстановка, в която не са функционирали най-важните основни начала на наказателното производство. *Никакво прочитане (с други думи) не би могло да направи така, че дадените на предварителното разследване показания да станат, като че ли дадени при пълното действие на всички основни начала на наказателното производство.* Значителната качествена разлика между двата стадия на наказателното производство — предварителното разследване и съдебното следствие — във всички случаи остава, което означава, че остава и възможността за значителна качествена разлика между дадените на тях свидетелски показания.

4. Възможността за значителна качествена разлика между двата вида показания се предполага и от самия законодател. Именно поради това, той и *ограничава* използването

на дадените на предварителното разследване показания. Анализът на чл. 279 НПК показва, че свидетелските показания, депозиран на предварителното разследване, могат да придобият значението на съдебно събран доказателствен материал само в строго ограничен брой случаи. Общо взето, това са случаите, при които свидетелят по една или друга причина (отсъствие, болест, и др.) *не е депозирал на съдебното следствие* показания по същите обстоятелства, по които е депозирал показания на предварителното разследване (вж. чл. 279, ал. 1, т. 2-4). Доколкото са изключение от правило, тези случаи не могат да се тълкуват разширително.⁸ Следователно *само в тези случаи и в никакви други*, показанията на свидетел, дадени на предварителното разследване, могат да заместят липсващи, т.е. изобщо не дадени на съдебното следствие показания от същия свидетел по същите обстоятелства.

Би ли могло обаче дадените на предварителното разследване показания не да заместят, а да *изместят* дадените на съдебното следствие показания от същия свидетел по същите обстоятелства? Би ли могло – да поставим въпроса по друг начин – при противоречие между показанията, дадени на предварителното разследване, и показанията, дадени на съдебното следствие, съдът, след като удовлетворени изискването по чл. 279 НПК, да основе изводите си не върху показанията, дадени на съдебното следствие, а върху показанията дадени на предварителното разследване?

С оглед на направените по-горе разсъждения отговорът трябва да е отрицателен. Сами по себе си показанията, дадени на предварителното разследване, *трябва да не могат да изместят* показанията, дадени на съдебното следствие. Само когато дадените на предварителното разследване показания намират опора в съдебно събран доказателствен материал, а дадените на съдебното следствие показания на същия свидетел по същите обстоятелства, обратното, не намират опора в този доказателствен материал, само тогава показанията, дадени на предварителното разследване, могат да се противопоставят на показанията, дадени на съдебното следствие. С други думи, една конкуренция, в която двата вида показания биха участвали сами, т.е. без да имат подкрепата на съдебно събран доказателствен материал, трябва винаги да се печели от показанията, дадени на съдебното следствие. Стигаме по този начин до извода, че дадените на предварителното разследване показания са всъщност средство за преодоляване на противоречия вътре в съдебно събрания доказателствен материал. Ако следователно в съдебно събрания доказателствен материал противоречия няма, дадените на предварителното разследване свидетелски показания не трябва да могат да се противопоставят на който и да е елемент от него.

5. В така очертаното предимство на съдебно събрания доказателствен материал намира реален израз тезата, че наказателното правосъдие се осъществява не другаде, а

⁸ В този смисъл и решение № 437/1978г. На II н. о. на ВС

именно в *съдебната фаза* на наказателното производство. Тази теза многократно защитава и Върховният съд. Така например в Решение № 615 от 1975 г. на II наказателно отделение на Върховния съд се заявява, че „правосъдие по наказателни дела се осъществява само от съдилищата“, от което пък следва, че „съдът е органът, който в крайна сметка, последно и окончателно решава въпросите, извършено ли е престъпление и квалификацията му, автор ли е подсъдимият на същото, степента на вината му и какво наказание следва да му се наложи“. Да се съгласим, че свидетелските показания, депозирани на предварителното разследване, могат при равни други условия да изключват свидетелските показания, депозирани на съдебното следствие, би означавало да се съгласим форми на правосъдна дейност да се осъществяват по същество от неправосъден орган.

Изложените съображения трябва да очертаят точните граници, в които се проявява доказателственото значение на депозирани на предварителното разследване свидетелски показания. Понякога съдилищата излизат за съжаление извън тези граници. Изправени пред противоречие между показания, дадени на предварителното разследване, и показания, дадени на съдебното следствие, те, след като прочетат показанията, дадени на предварителното разследване, заявяват, че „кредитират“ именно тези показания. Подобен подход не само нарушава изискването за мотивиране на присъдата (доколкото, както това е отбелязано в не едно решение на Върховния съд, шаблонните изрази изобщо не са мотиви), но пренебрегват и законодателно предопределеното предимство на съдебно събраните доказателствени материали.